

**К. ГОРБЕНКО**

## АРХЕОЛОГІЧНІ ДОСЛІДЖЕННЯ НА ТЕРИТОРІЇ ГОРОДИЩА ДИКИЙ САД В 2011 – 2012 рр.\*

*Представлені основні результати досліджень приміщень №№ 19 та 20 на території цитаделі городища епохи фінальної бронзи Дикий Сад в м. Миколаєві. Кераміка та металеві вироби відносяться до Білозерської культури.*

**Ключові слова:** *городище, епоха бронзи, Білозерська культура, цитадель, приміщення, кернос, лінійна писемність.*

Найбільш яскравим та вагомим археологічним об'єктом Білозерської археологічної культури (доба фінального бронзового віку XII – X ст. до н.е.) на території Півдня України є укріплене поселення (городище) Дикий Сад.

Городище Дикий Сад розташоване в історичному центрі сучасного міста Миколаєва, при злитті річок Південний Буг та Інгул. У плані городище побудоване у формі овалу, витягнутого по вісі Пд-С–Пн-З. Площа городища понад 4,0 га. Приміщення розташовані вздовж річки Інгул в три-чотири ряди і практично примикають одне до одного, створюючи, таким чином, єдиний архітектурний комплекс, який розкинувся у формі дуги. Структурно городище складалося з трьох частин: "цитаделі", "передмістя" та "посаду", розташованого за зовнішнім ровом (мал. 1). Час існування Дикого Саду визначається фінальною фазою епохи бронзи (кінець XIII–XI ст. до н. е.).

Впродовж двадцятирічних розкопок городища на його території були досліджені житлові, господарські, культові та оборонні споруди, накопичені сотні артефактів (керамічний посуд, бронзові, кістяні і кам'яні предмети), проведені комплексні аналізи археологічних матеріалів [8, с. 9-24; 9, с. 97-111]. За роки розкопок Дикого Саду стало можливим істотно змінити уявлення про городище і не тільки по-іншому подивитися на історичний розвиток регіону Степового Побужжя, але й на характер та культурну спадщину всієї Білозерської культури [16, с. 5-10].

Основні археологічні дослідження 2011 – 2012 рр. проводилися на території «цитаделі» городища, де були досліджені нові приміщення № 19 та № 20 (мал. 1).

**Приміщення № 19** розташоване впритул до приміщення № 16. Рівень сучасної денної поверхні - 21,00 м над рівнем Балтійського моря. Рівень зафіксованого впуску в приміщення (по рівню виходу материкової глини) - 20,35 м над рівнем моря. Рівень підлоги приміщення коливається від 20,05 м в північній частині, і до 20,00 м в південній. Верхнє заповнення товщиною 0,30 м - мішаний ґрунт. На позначці 20,20 м проявилися камені фундаменту північної стіни (спільною з приміщенням № 16). По верхньому рівню заповнення приміщення були зафіксовані фрагменти керамічного бою, вапняковий бут, кістки тварин (ВРХ, ДРХ).

Приміщення в плані прямокутної форми з закругленими кутами, витягнуте по вісі ПнС-ПдЗ, розміри: 8,0 x 7, 0 м, площа - 56,0 м<sup>2</sup> (мал. 2). Виходячи з слабо ідентифікованих ознак розташування входу в приміщення і конструктивних особливостей східної стіни (а саме: суміш глини з золистими прошарками), можна припустити, що на першому етапі функціонування приміщення вхід був у східній частині П-19 (з боку проходу між приміщеннями № 19 і № 12). Гіпотетично, вхід міг представляти собою ступінчастий спуск, який з часом розплився і був частково знищений сучасним шаром підсіпання під

---

\* Стаття виконана у рамках держбюджетної теми № 0112U000482 "Етнокультурні процеси в Північному Причорномор'ї в контексті давньої та середньовічної історії Південно-Східної Європи за даними археології".

дорогу. При зачистці східної стінки, за її верхньою збереженою частиною, були зафіксовані контури глинобитних блоків, саманних цеглин, розмірами 0,40 x 0,20 м. При будівництві основи східної стіни, найімовірніше, була використана змішана з попелом глина, що було досить поширеним прийомом при будівництві в Північному Причорномор'ї в античний час [12, с. 165-166].

Виходячи з конструктивних особливостей північно-західної частини приміщення, можна припустити, що на другому етапі його функціонування вхід розташовувався саме в північно-західному куті й з'єднував приміщення № 19 та № 16. На користь даного твердження свідчить розташування кам'яних кладок (мал. 2), покрита товстим шаром промазки яма № 21, що відноситься до першого етапу існування житла, і наявність стовпових ям № 6, 28, які могли служити підпорою дверної конструкції.

При дослідженні східної стінки, в нижньому заповненні, зафіксований перевернутий догори дном розвал нижньої частини горщика з фрагментами кераміки ще однієї посудини. Цілком можливо, поглиблення, куди був укопаний горщик, було в основі стіни, як в П-18 та П-13, і в даному приміщенні в північній стіні (мал. 5, 1), що дозволяє говорити про певну закономірність та особливий ритуал при будівництві приміщення (будівельна жертва).

Підлога східної половини приміщення була промазана сумішшю глини і піску, а західної - щільно утрамбованим глеєм з домішкою вапняного розчину. У заповненні приміщення, крім керамічного матеріалу (мал. 4, 1-9, 11-13; 5, 1-4, 7, 8, 11-13), було знайдено багато різних предметів: фрагменти кам'яних зернотерок та ковадла, кам'яні куранти, рогова заготівля для псалія, бронзовий ніж. Всього під двома рівнями промазки підлоги було зафіксовано 32 ями (з яких 6 стовпових) та 3 кострища. У заповненні ям знаходилися розвали керамічного посуду (рис. 4, 10, 14-16; 5, 3, 6, 9), кам'яні та кістяні знаряддя праці, кістки тварин, риб, ВРХ. При розчищенні відвалу з оборонного рову був виявлений розвал келиха (мал. 5, 5).

На глибині 20,62 м над рівнем моря в західній частині приміщення проявилася кладка, яка облицьовувала західну стіну. Враховуючи два рівня промазки підлоги з відповідним функціональним навантаженням ям, як першого так і другого рівнів, можна припустити, що це пов'язано з перебудовою приміщення. Найімовірніше, при обсіпання борту котловану, в період функціонування центральної конструкції, його укріпили кам'яною кладкою. Подібний прийом досить часто можна простежити в архаїчних землянках античних міст [15, с. 82].

Північна кладка - витягнута уздовж приміщення по осі ПнС-ПдЗ. Довжина кладки - 4,0 м, висота - від 0,20 до 0,40 м, ширина - від 0,60 м до 1,90 м. Кладка рядова, виходячи із завалів, можна припустити, що вона мала від 3 до 5 кам'яних рядів. У кам'яній конструкції був використаний вапняковий бут і плитняк різної величини (0,20-0,70 x 0,10-0,20 x 0,05-0,15 м). Слідів ретельної обробки не спостерігається.

Західна кладка - витягнута вздовж західної стіни приміщення. Камені укладені постілісто на земляному розчині. Довжина кладки - 4,10 м, ширина - від 0,25 м до 0,60 м, висота - від 0,20 м до 0,45 м. Кладка має від 2 до 5 рядів каменів, нижній з яких розташовувався не на материковому ґрунті, а на вищезгаданому розчині. Шви шириною 0,02 - 0,04 м. У кам'яній конструкції був використаний вапняковий бут і плитняк різної величини (0,20-0,60 x 0,20-0,30 x 0,04-0,11 м) зі слідами обробки. Каміння рвані по шару.

Виходячи з конструктивних особливостей кам'яних фундаментів, а також враховуючи факт примикання одне до одного приміщень, можна стверджувати, що північна кладка приміщення № 19 була цокольною, а західна - облицьовальною.

Аналізуючи розташування та стратиграфію ям, перший рівень функціонування приміщення пов'язаний з ямами № 5, 7, 8, 12-27, які можна визначити як господарські. Після припинення функціонування ям цього рівня, їх місце розташування було промазане в західній частині сумішшю глини та піску, в східній - глиною, щільно утрамбованим глеєм з вапняковим розчином. Таким чином, рівень підлоги першого етапу функціонування

приміщення був вирівняний досить щільним шаром промазки.

До другого етапу існування (верхній рівень) можна віднести ями № 1, 1а, b, з, 2, 2а, b, з, 3, 4, 9, 10, 11, 26, 28. Підчистка підлоги в центральній частині приміщення виявила товстий шар глиняного склепіння, який обвалився. Під обвалом розташовувався комплекс ям № 2, 2а, 2b, 2с, 3 і 10, який утворював деяку конструкцію, де яма № 3 виконувала функції основи для стовпа (несучого пілона), а яма № 10 – для продуха. Призначення конструкції, враховуючи виявлені у верхньому заповненні артефакти, можна пов'язати або з виробництвом одноразових ливарних форм або сопел (одне з яких, досить поганого випалення, було виявлено під північною кладкою) (мал. 5, 10), або, враховуючи скупчення під тією ж кладкою кісток ВРХ, ДРХ - з обробкою туш (можливо, конструкція для копчення м'яса). Відсутність керамічного браку та великої кількості як лиманної глини так і фрагментів керамічного посуду, виключає можливість використання даних ям для виробництва кераміки.

Під горілим шаром ями № 2 виявлено три маленьких, погано обпалених горщика, які стояли впритул один до одного. Найімовірніше, данні горщики були складовими частинами єдиної посудини нестандартної форми – керносоподібного типу (мал. 4, 14-16). Враховуючи функціональне навантаження ями, дані горщики можна пов'язувати з ритуальним приношенням. Вкопані в материк, вони дуже погано обпалені (всередині "сирі") і розташовуються під самим кострищем, яке, що важливо, виходячи з стратиграфії, відноситься до фінального етапу функціонування приміщення. Посудини даного керносоподібного типу зустрічаються в Чорноліській культурі раннього залізного віку, зокрема на поселенні Сокілець на Середньому Дністрі [2, с. 537-538].

Таким чином, злегка заглиблене приміщення № 19 на протязі свого існування мало господарсько-виробниче призначення. Стіни приміщення, на першому етапі функціонування, були глинобитними (виняток, можливо, складає північна стіна, де використовувався цокольний кам'яний фундамент, спільний з приміщенням № 16), а на другому - в західній частині - була споруджена кам'яна кладка, яка облицьовувала західний борт приміщення. Східна і південна стіни на всіх етапах функціонування приміщення були глинобитними.

Дах приміщення, враховуючи розподіл стовпових ям, був односхилим, з нахилом у бік оборонного рову. Підлога - добре утрамбована, з глиняними промазками. Вхід, в залежності від етапу функціонування приміщення, найімовірніше, розташовувався в східній і північно-західній частині приміщення.

**Приміщення № 20** прямокутної форми (мал. 3), розміром 8,0 x 7, 5 м, з кам'яним фундаментом західної стіни. Витягнуте по лінії ПнЗ – ПдС, мало спільну глинобитну стіну з приміщенням № 19 з Півночі, і, можливо, з приміщенням № 10 з Півдня. Виходячи з стратиграфії приміщення № 20 знаходилося у горизонті з приміщеннями № 19 та № 10.

У західній частині приміщення був виявлений кам'яний завал, витягнутий уздовж стіни приміщення (довжина - 6,3 м, ширина - від 0,50 до 1,80 м). Виходячи з характеру завалу, можна припустити, що кладка мала від 5 до 7 кам'яних рядів. У конструкції був використаний вапняковий бут і плитняк. Деякі каміння мають сліди обробки.

Східна частина приміщення пошкоджена будівельними роботами нового часу, але, швидше за все, східна стіна була глинобитною.

У заповненні приміщення виявлені розвали керамічного посуду (мал. 6, 1-2, 5-6, 13), два керамічних веретенних блоків (мал. 6, 9-10), кам'яні знаряддя праці, зокрема розтирач (мал. 6, 6), розвал черпака з майже вертикальною ручкою (мал. 6, 1, 1а, 1б). На рівні підлоги, який, на відміну від багатьох приміщень, не мав потужних промазок, розташовувалися 14 ям (з яких 4 стовпових) та 2 кострища. У заповненні ям знаходилися розвали керамічного посуду (рис. 6, 3-4, 7-8, 11, 12, 14), кістки риб, кістки великої та дрібної рогатої худоби. Всі артефакти за формою і орнаментом характерні для білозерських старожитностей [3, с. 59-87].

Слід зазначити декілька ям, одна з яких досить специфічної форми. Яма № 1


(розміром 4,6 x 2, 6 м) розташовувалася впритул до західної стіни і складалася з трьох камер. Усередині цих камер знаходилося декілька господарських і стовпових ям. В самому центрі ями, в горілому шарі, зафіксований оброблений камінь трикутної форми, навколо якого було відзначено скупчення кісток ВРХ. Під каменем - невелика господарська яма. Форма ями № 1 і характер заповнення дозволяє припустити, що вона служила вмістилищем для туш рогатої худоби, де вони піддавалися обробці (схожий комплекс присутній у приміщенні № 19). Характерно, що в кам'яному завалі західної стіни, навпроти центру ями, зафіксований проріз і приступок, який може вказувати на безпосередній вихід з приміщення до оборонного рову, куди скидалися кісткові відходи після обробки туш (рів практично забитий кістками тварин). Враховуючи, що біля самої ями № 1, зі східного боку було виявлено вогнище, можна припустити, що в цьому комплексі проходили відразу всі стадії обробки м'яса.

В самому центрі приміщення було виявлено кілька оброблених вапнякових плит трапецієподібної форми, які, виходячи з їх розташування, стояли на ребро біля центрального стовпа. Навколо був зафіксований глиняний заплив, який вказує, що в самому центрі приміщення існував невеликий вівтар з глиняною огорожею. В центрі вівтаря стояли три кам'яні стели (одна - з явними антропоморфними контурами). Біля антропоморфної стели зафіксований мініатюрний горщик у формі вазочки з упором, відмічений центральним вдавленням (рис. 6, 5). Розміри вазочки можуть вказувати на її ритуальне призначення (можливо, в посудині містилася жертвна рідина).

Невелика кількість ям і відсутність промазок в приміщенні № 20 вказують на порівняно невеликий хронологічний відрізок його існування. У приміщенні № 20 зафіксований технологічний комплекс з обробки туш тварин аналогічний комплексу з другого (верхнього) рівня приміщення № 19. Це може вказувати на синхронне існування даних приміщень.

Виходячи з конструктивних особливостей і характеру внутрішнього заповнення можна припустити, що приміщення № 20 було житловим (наявність чоловічого і жіночого інвентарю вказує, що в приміщенні мешкала одна сім'я) з облаштуванням у внутрішній частині вівтаря, для відправлення домашніх культів, і господарської зони - в західній частині.

Дах приміщення, за всіма ознаками, був односхилим, з нахилом у бік оборонного рову. Підлога – рівна та добре утрамбована. Основний вхід, ймовірно, розташовувався в південно-східній частині приміщення.

З усіх знахідок, виявлених в приміщенні, докладно варто описати фрагмент лощеної посудини у формі вази, знайденої в верхній частині ями 2. Ваза мала упор по тулову, над яким чітко виділяється графіті у вигляді символу , який нагадує символ з лінійної писемності "Б" (мал. 6, 8). Необхідно відзначити, що це перша знахідка на городищі з прокресленим на кераміці символом, але не єдина за своїм семіотичним значенням. Так, в ході розкопок храмового комплексу в 1994 році [10, с. 338-343; 11, с. 29-30] був виявлений керамічний диск з нанесеними чорною фарбою символами лінійної писемності "Б". Вісім з приблизно п'ятнадцяти прочитаних на ньому символів, можливо, є знаками дрібно-вагової системи, що застосовувалася в ойкумені крито-мікенської культури. Символ на вазі кілька разів повторюється на керамічному диску з храмового комплексу городища (приміщення № 4). Подібні «збіги» дають змогу припустити, що в ньому закладено безпосередньо кількісне значення посудини.

Розрахунки за даним фрагментом [4, с. 53] дали приблизний об'єм вази в діапазоні від 2,3 до 2,7 л. Точно невідомими залишаються два параметри вази: діаметр дна й висота придонної частини. Якщо припустити, що діаметр донця вази 4 см, а висота придонної частини 3 см, то розрахунки приводять до об'єму в 2, 46 л, що кратно відомій мікенській міри ємності в 28,8 л [21, 491]. Спираючись на дослідження в області лінійної писемності [18, 159-175; 20, 200-210], можна інтерпретувати значення символу на посудині як 1/2 або 1/6 від певної міри об'єму. При цьому, якщо відштовхуватися від базової мікенської міри в

4,8 л, можна припустити, що об'єм посудини коливається в межах 2,4 л.

Такий же символ, в групі з ще двома знаками, прокресленими на ручці амфори пізнього мінойського періоду, знайдений в Мікенах [19, с.58]. Подібні символи зафіксовані на Кам'яній могилі [17, с. 455]. Показовим є також приклад графіті зі знаками лінійної писемності на посудинах з Трої [13, с. 18-19], деякі з яких представлені на диску з храмового приміщення цитаделі городища Дикий Сад (приміщення № 4).

Виходячи з якісних характеристик (двосторонній ангоб світло-коричневого кольору зі слідами лощіння) ваза відноситься до престижного типу посуду. Нанесений на шийці вази символ, ймовірно, маркує об'єм певної рідини, яка вміщувалась в посудину.

Подібні символи не характерні для кераміки Білозерської культури. Посудина з приміщення № 20 – ймовірно, перша знахідка із символом подібного роду. Виходячи з усього вищенаведеного дану знахідку можна інтерпретувати по-різному:

1. Посудина місцевого виробництва і символ прокреслив майстер з Дикого Саду, який добре був знайомий з даною ваговою системою або, можливо, писемністю;

2. Посудина була привезена з найближчих регіонів, можливо навіть з ареалу мікенського світу.

Безумовно, підтвердити дану точку зору можуть лише подальші дослідження. Однак, якщо наведена інтерпретація вірна, то в сукупності з іншими даними, отриманими в ході розкопок городища (кісточки культурного винограду, кам'яний артефакт породи малоазійського походження, одиничний орнамент у вигляді меандру, диск з символами) можна висунути додатковий аргумент на користь торгово-економічних контактів середземноморських цивілізацій з рубежами Чорноморської ойкумени, зокрема, населенням Дикого Саду.

Також, треба зазначити, що топографічне розташування розглянутих приміщень (мал. 1) ще раз вказує на планування «цитаделі» городища по колу, яке в сукупності з «передмістям» дозволяє використовувати по відношенню до даної території класичний термін "urbs" – тобто те, що примикає до укріпленого, стратегічно, політично і культурно важливого місця оселі, обнесене ще одним захисним «кільцем» (валами, ровом, стінами) [14, с. 36].

Таким чином, розкопки Дикого Саду впродовж останніх років підтвердили той факт, що стратегічною ця територія стала завдяки функціонуванню ремісничих майстерень і системі укріплень, яка гарантувала у випадку вторгнення певну безпеку [7, с. 59]; соціально-політичною – через наявність центральної, нічим не забудованої площі (найімовірніше, гомерівської "агори" – місця для зібрань) [1, с. 56-57]; сакральною – у зв'язку з розташуванням храмових комплексів, де здійснювалися різноманітні ритуали [6, с. 340-342]. Подібна ситуація простежується на археологічних пам'ятках Євразії II - поч. I тис. до н. е. [5].

### **Список використаних джерел та літератури:**

1. Андреев Ю. В. Цена свободы и гармонии. Несколько штрихов к портрету греческой цивилизации / Ю. В. Андреев. – СПб., 1998.
2. Бандрицкий М. С. Многогорлые сосуды типа керносов на памятниках раннежелезного века Правобережной Украины / М. С. Бандрицкий // Боспорский феномен. Население. Языки. Контакты. – СПб., 2011. – С. 533-543.
3. Ванчугов В.П. Белозерская культура в Северо-Западном Причерноморье. Проблема формирования белозерской культуры / Ванчугов В.П. // АН УССР. Одесский археологический музей. – К., 1990. – 168 с.
4. Генинг В.Ф. Древняя керамика: методы и программы исследования в археологии / В.Ф. Генинг // АН Украины. Ин. Археологии. – К., 1992. – 188 с.
5. Генинг В. Ф., Зданович Г. Б., Генинг В. В. Синташта: Археологические памятники арийских племен Урало-Казахских степей / В. Ф. Генинг, Г. Б. Зданович, В. В. Генинг. – Челябинск, 1992. – Ч.1. - 408 с.
6. Горбенко К. В. Ритуально-культурные сооружения поселения Дикий Сад в контексте этнокультурных связей населения Степного Побужья эпохи финальной бронзы / К. В.

- Горбенко // Научные труды МГПУ. Серия: социально-исторические науки. – М., 2001. – С. 338-343.
7. Горбенко К. В., Козленко Р. А. Оборонительные сооружения цитадели укрепленного поселения Дикий Сад / К. В. Горбенко, Р. А. Козленко // VIII Миколаївська обласна краєзнавча конференція. Історія. Етнографія. Культура. Нові дослідження. – Миколаїв, 2010. – С. 57-60.
  8. Горбенко К.В., Пашкевич Г.О. Аналіз археоботанічних матеріалів з розкопок городища Дикий Сад у 2003 – 2008 роках / Кирило Горбенко, Галина Пашкевич // Науковий вісник Миколаївського державного університету імені В.О.Сухомлинського. Випуск 3.32. Історичні науки (Збірник наукових праць). Миколаїв, МНУ імені В.О.Сухомлинського, 2012. – 352 с.
  9. Горбенко К.В., Гошко Т.Ю. Металеві вироби з поселення Дикий Сад. / К.В. Горбенко, Т.Ю. Гошко // Археологія. – К., 2010. – № 1.
  10. Горбенко К.В. Ритуально-культуові споруди поселення Дикий Сад в контексті етнокультурних зв'язів населення Степного Побужжя епохи фінальної бронзи / К.В. Горбенко // Научные труды МГПУ. Серия: социально-исторические науки. – Москва, 2001.
  11. Гребенников Ю. С. К вопросу о фрако-киммерийских связях / Ю.С. Гребенников // Археологічні дослідження в Україні в 1994-1996 роках. – К., 2000.
  12. Дложевський С. С. Ольбія (Хроніка досліджень та їх наслідки) / С. С. Дложевський // Ольвийские древности. Сборник научных трудов памяти В. М. Отрешко (1949-1999). – К., 2009. – С. 165-166.
  13. Казанский Н.Н. Троянское письмо. К постановке вопроса / Н.Н. Казанский // Античная балканистика. Карпато-балканский регион в диахронии. – Москва, 1984.
  14. Моммсен Т. Римская история. – Т.1: До битвы при Пидне / Теодор Моммсен. – М., 1887.
  15. Отрешко В. М., Мазарати С. Н. Архаические сооружения Березани / В. М. Отрешко, С. Н. Мазарати // Ольвийские древности. Сборник научных трудов памяти В. М. Отрешко (1949-1999). – К., 2009.
  16. Отрощенко В.В. Укріплене поселення Дикий Сад в системі пам'яток білозерської культури / Віталій Отрощенко // Етінак. – Київ-Миколаїв, 2008 № 1-4 (3) (січень-грудень).
  17. Пустовалов С.Ж. Монографія Б. Д. Михайлова “Петроглифы Каменной Могилы” и проблемы реконструкции мировоззрения древнего населения Украины / С.Ж. Пустовалов // Stratum plus, № 2, 2003-2004.
  18. Bennett E.L. Minos and Minyas: Writing Aegean Measures / Bennett E. L. // Floreant Studia Mycenaea. Akten des X. Internationalen mykenologischen Colloquiums in Salzburg vom 1.-5. Mai 1995, edited by S. Deger-Jalkotzy, S. Hiller, and O. Panagl, 159-175. Vienna: Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften, 1999.
  19. Evans A.J. Scripta Minoa. The written documents of Minoan Crete. With special reference to the archives of Knossos / Arthur J. Evans // Vol. I. The hieroglyphic and primitive linear classes. With an account of the discovery of the Pre-phoenician scripts, their place in Minoan story and their Mediterranean relations. With plates, tables and figures in the text. – Oxford, 1909.
  20. Pope M. The Cretulae and the Linear A Accounting System / Pope M. // Annual of the British School at Athens 55, 1960. P. 200-210.
  21. Younger J.G. Calculating Vessel Volumes / John G. Younger // Metron: Measuring the Aegean Bronze Age, ed. by Karen Polinger Foster; Robert Laffineur. Aegaeum 24, Liège and Austin: Université de Liège, 2003. – pp. 491-92.

**Мал. 1. План городища Дикий Сад.**

**Мал. 2. План приміщення № 19.**

**Мал. 3. План приміщення № 20.**

**Мал. 4. Кераміка з приміщення № 19.**

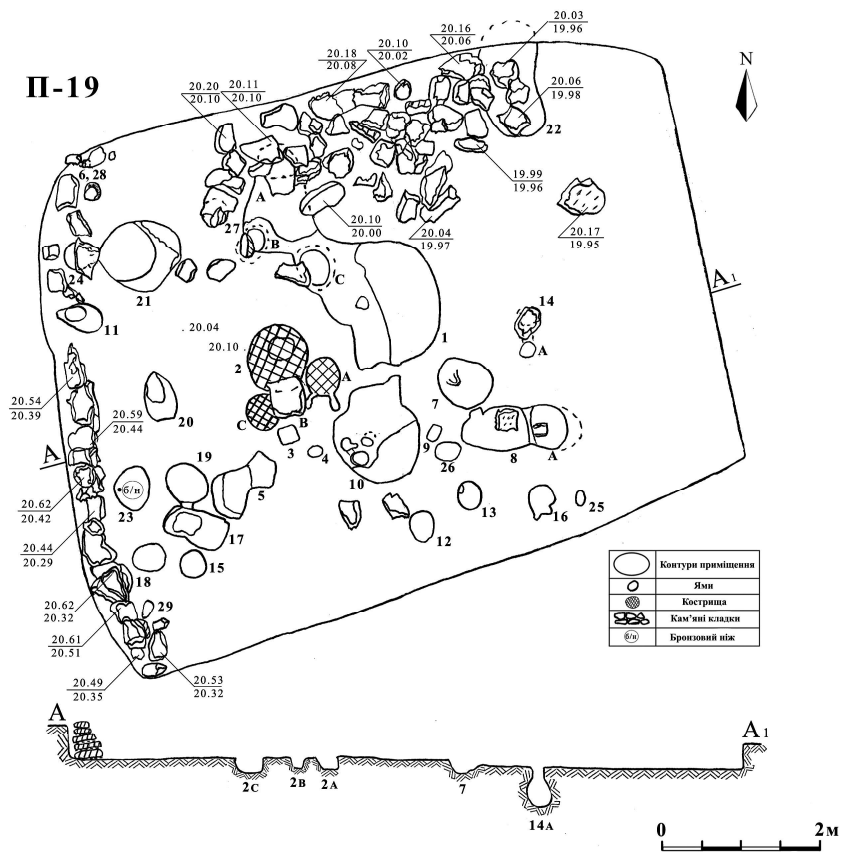
**Мал. 5. Кераміка з приміщення № 19.**

Керамічний посуд: 1 – 9, 11 – 13; Керамічне сопло: 10.

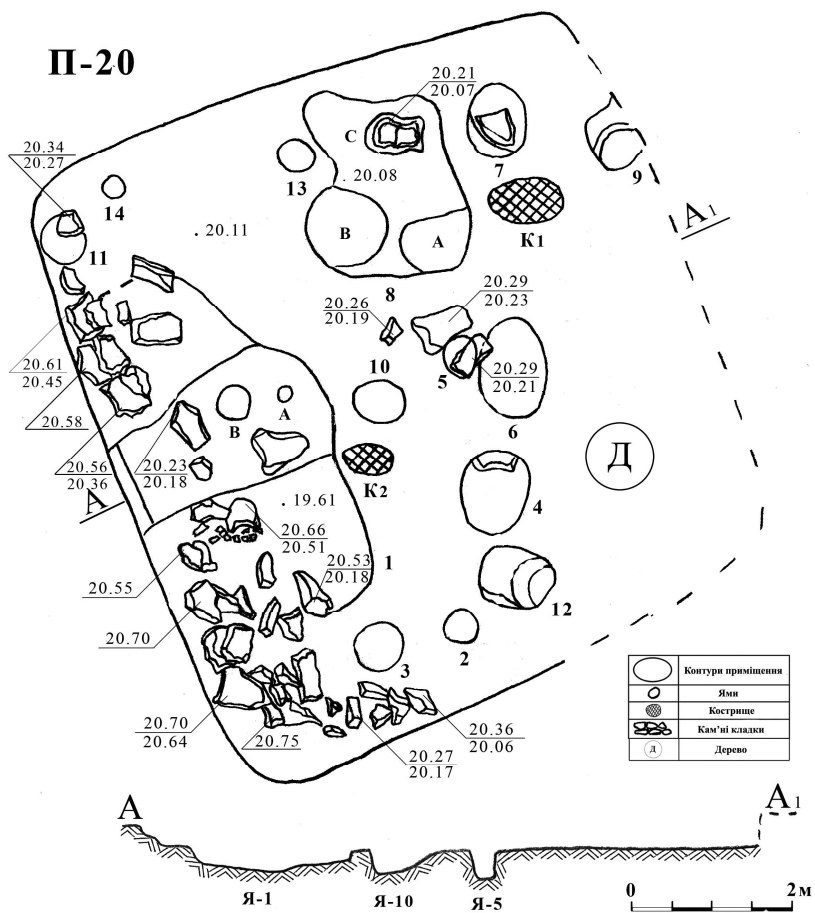
**Мал. 6. Артефакти з приміщення № 20.**

Керамічний посуд: 1 – 5, 7, 8, 11 – 14; кам'яний розтирач: 6; керамічні веретені блоки: 9, 10.



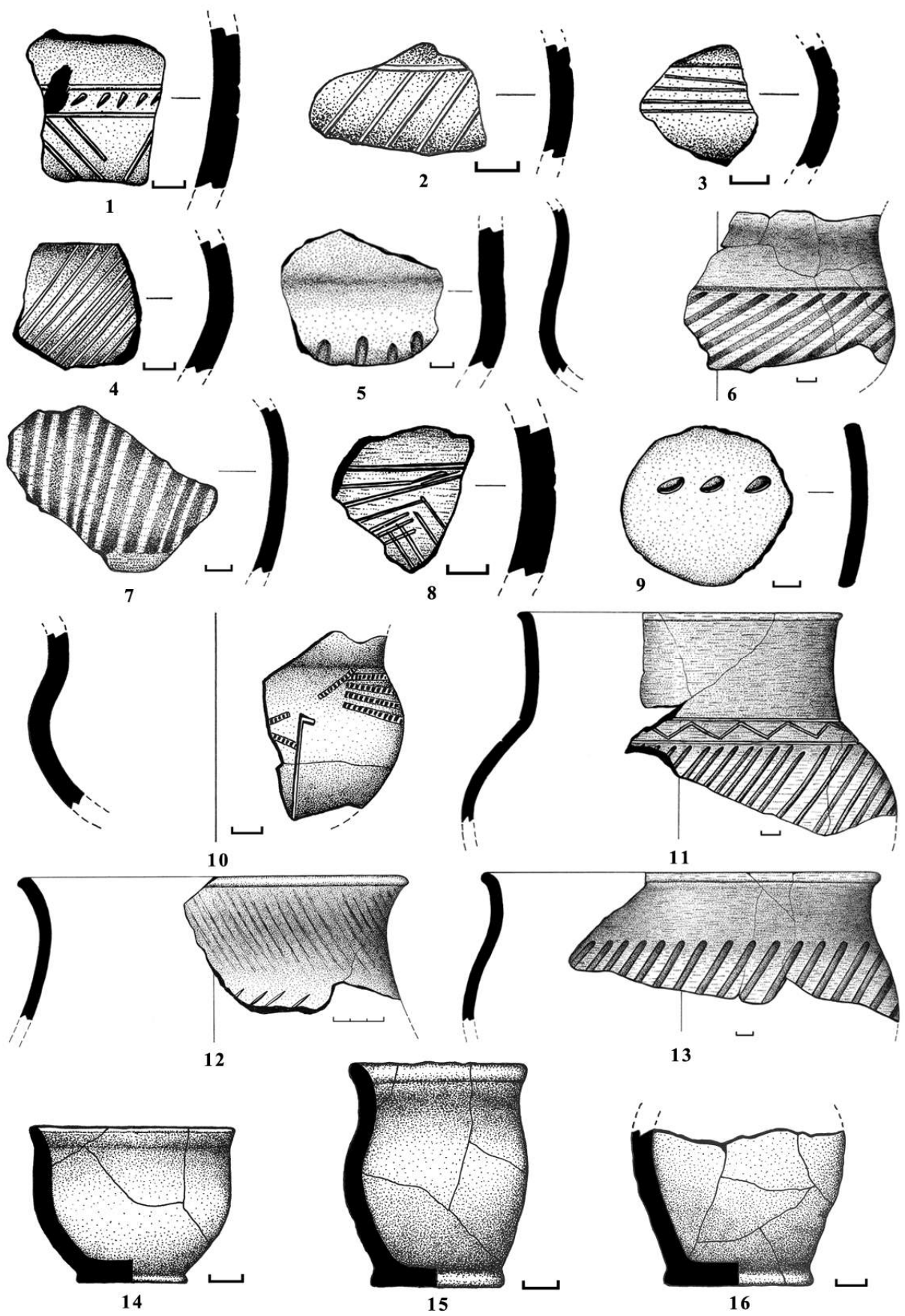


Мал. 2. План приміщення № 19.

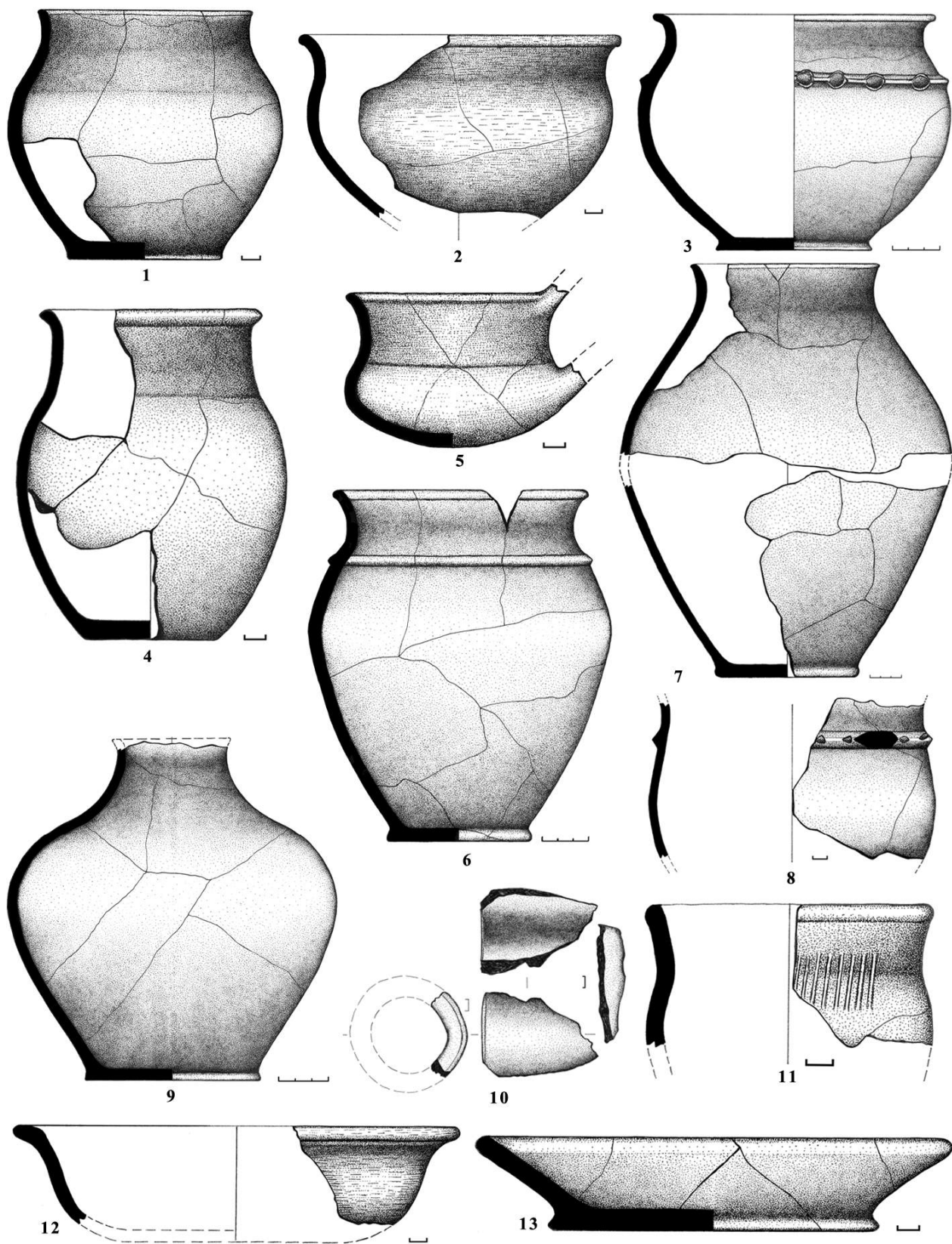


Мал. 3. План приміщення № 20.

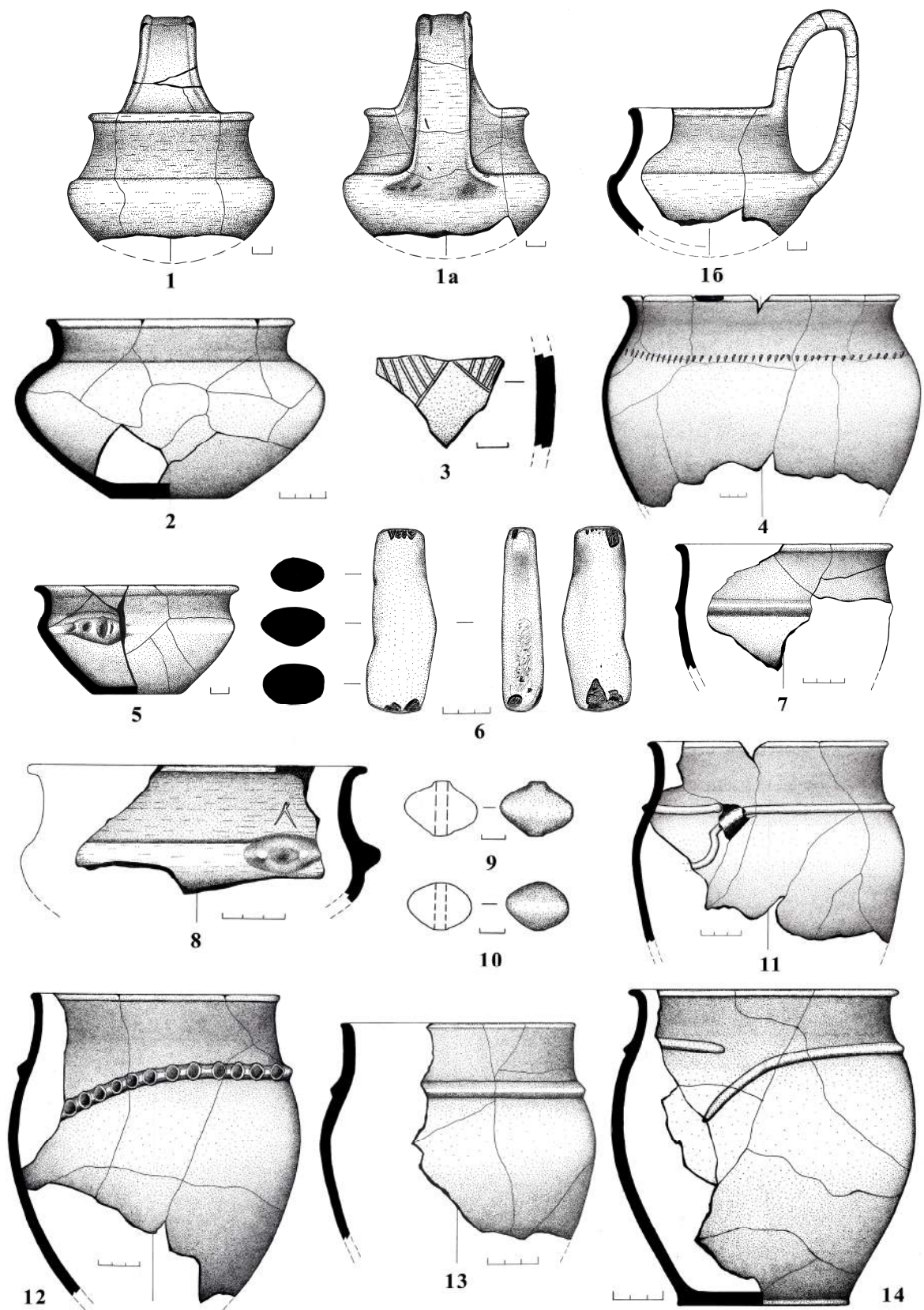




Мал. 4. Кераміка з приміщення № 19.



**Мал. 5. Кераміка з приміщення № 19.**  
 Керамічний посуд: 1 – 9, 11 – 13; Керамічне сопло: 10.



**Мал. 6. Артефакти з приміщення № 20.**

Керамічний посуд: 1 – 5, 7, 8, 11 – 14; кам'яний розтирач: 6; керамічні веретені блоки: 9, 10.

**K. GORBENKO**

**ARCHAEOLOGICAL INVESTIGATIONS ON THE TERRITORY  
OF THE HILLFORT DIKIY SAD IN 2011 – 2012**

*The main results of research of apartment № 19 and № 20 on citadel of the late bronze fortified settlement Dikiy Sad in Nikolaev are presented. Ceramics and metal wares belong to Bilozersk culture.*

**Key words:** hillfort, Bronze Age, Bilozersk culture, citadel, apartment, kernos, Linear B.

**К. ГОРБЕНКО**

**АРХЕОЛОГИЧЕСКИЕ ИССЛЕДОВАНИЯ НА ТЕРРИТОРИИ  
ГОРОДИЩА ДИКИЙ САД В 2011 – 2012 гг.**

*Представлены основные результаты исследований помещений № 19 и № 20 на территории цитадели городища эпохи финальной бронзы Дикий Сад в г. Николаеве. Керамика, металлические и костяные изделия относятся к Белозерской культуре. Раскопки снова подтверждают уникальность памятника.*

**Ключевые слова:** городище, эпоха бронзы, Белозерская культура, цитадель, помещение, кернос, линейное письмо.